

UNA ESTRATÈGIA D'ACOMPANYAMENT DE LA PRIMÀRIA A LA SECUNDÀRIA: La Construcció de casos

Esther Cárcel Ferrer

Psicòloga. Psicopedagoga EAP B-26 de Martorell

Eugenio Díaz Massó

Psicòlego. Psicoanalista. Director del Àrea Social de la Fundació Cassià Just

Carme Rabadán Ruiz

Psicòloga Clínica. Psicopedagoga. Directora Institut El Castell Esparreguera

RESUMEN

Aquest treball exposa les condicions d'una experiència de construcció de casos en el traspàs d'informació de l'Educació Primària a la Secundària a la població d'Esparreguera. S'aborden casos d'alumnes amb dificultats en el desenvolupament i l'aprenentatge ja detectades a l'escola per orientar l'acollida i la intervenció a l'institut. Aquest treball es desenvolupa en un marc de col·laboració i corresponsabilitat entre diversos professionals de les agències d'Educació, Salut Mental i Serveis Socials. Aquesta modalitat de treball posa en primer terme la recerca de respostes al malestar dels subjectes des d'una posició ètica. Es comenten els efectes de l'experiència sobre els alumnes i sobre els professionals.

ABSTRACT

This paper lies down the conditions of an experience about Case Construction as a transfer of information from Primary to Secondary School in Esparreguera. Cases of students with development and learning difficulties already identified in Primary School are discussed in order to guide the welcoming and attention at the institute. This essay sets a framework for collaboration and shared responsibility between various professional agencies: Education, Mental Health and Social Services. This type of work has the search for answers to subjects difficulties from an ethical position as a main objective. The effects of Case Construction on students and professionals are also being discussed.

L'atenció al malestar que es canalitza a través de la conducta és un dels reptes més importants que planteja el panorama educatiu actual. Les dificultats per a donar-hi resposta dins el funcionament habitual dels centres exigeix noves fórmules i noves lectures de l'encàrrec educatiu. Són nombrosos els obstacles que apareixen: la construcció de casos ha estat una bona estratègia per a gestionar alguns d'ells.

1. INTRODUCCIÓ

La present experiència s'emmarca en un context de treball que s'ha anat construint al llarg de diversos anys. Els temps i els llocs necessaris no es troben amb facilitat en el dia a dia dels centres educatius però, per tant cal repensar algunes de les condicions de la nostra pràctica per intentar gestionar les noves demandes que van apareixent. Dins l'àmbit educatiu, en els darrers anys s'han anat incrementant els escenaris on la conducta i el rebuig progressiu dels aprenentatges són els signes predominants del malestar subjectiu d'alguns alumnes. Aquests alumnes generen un seguit de dificultats de molt difícil gestió en l'àmbit educatiu, dificultats que es perfilen com una nova demanda que ha suposat una progressiva adaptació per part dels centres i dels docents.

En aquest sentit podem pensar dues lògiques possibles en l'orientació de les polítiques educatives i socials, així com en l'abordatge dels malestres subjectius: la lògica problema-solució i la lògica qüestió-resposta (Díaz et al., 2010)

La primera parteix d'una afirmació: determinada cosa és un problema. Davant aquesta afirmació, només queda una acció possible: trobar la solució que acabarà amb el problema (Milner, 2003). Quan aquest problema és en realitat "algú", i la solució està sotmesa a la urgència i a la simplificació, aquesta ens condueix, gairebé sense adonar-nos, a la segregació i l'estigma. La persona és considerada un objecte, un número, un diagnòstic, un pronòstic... Així, en la lògica problema-solució, la subjectivitat, entesa com a problemàtica, es converteix en la variable a eliminar.

Seguint aquesta lògica, en un primer moment, la resposta de la institució escolar davant les alteracions de conducta es produeix des de la sanció i l'exclusió. Posteriorment, després d'un procés i del necessari temps de comprendre, pot aparèixer una altra: la lògica qüestió-resposta.

Aquesta ens introdueix en el terreny de la dialèctica i el respecte a les diferents modalitats amb què els alumnes es vinculen al món, sense qualificacions estigmatitzadores. Pensar en termes de "qüestió" ens porta a considerar l'interval entre el que veiem i la conclusió, és a dir, introdueix l'imprescindible del temps per comprendre (veure quadre 1), en lloc de la pressa per concloure que l'època promou. Jacques Lacan va nomenar el temps per a comprendre com un dels tres temps lògics de la subjectivitat: l'instant de veure, el temps per comprendre i el moment de concloure (Lacan, 1971).

CONSTRUCCIÓ DE CASOS: UN TEMPS PER COMPENDRE

Definició de la situació	Des del context, des de la perspectiva de l'alumne, de la família, de l'escola, d'altres professionals	TEMPS per a l'acollida i per donar un lloc al subjecte
Finalitats compartides en relació a l'alumne i a la família.	- Identificar i avaluar necessitats. - Establir hipòtesis que ens orientin. - Compartir una visió	TEMPS per donar un sentit i una orientació a l'acompanyament.
Propostes d'actuació	En diferents contextos i per als diferents agents implicats.	TEMPS per afavorir, organitzar i sostenir la relació d'acompanyament des d'una orientació compartida.
Continuïtat del procés Millora d'ela intervenció	- Reflexionar sobre el procés de treball. - Proposar canvis d'acord amb les noves situacions.	TEMPS per reflexionar i conversar sobre les accions realitzades.

(Quadre 1. La dimensió temps en el procés de la construcció del cas. Els diferents moments i la seqüència d'estratègies de treball.)

Finalment, el binomi qüestió-resposta porta implícita la idea del no-tot. "No-tot és possible", no es llegeix com un dèficit, sinó com la condició mateixa de la vida, del llaç social i de l'aprenentatge. És punt de partida i punt d'arribada. En considerar alguna cosa com una qüestió, com alguna cosa per saber, una mica per construir, s'obre la possibilitat del desig: el desig de saber, el desig d'estar en el món, de viure (Freud, 1914).

Aquesta nova manera en prendre en compte la particularitat, el temps per comprendre, el desig, aporta una dimensió ètica a tota possible intervenció. La construcció de casos s'inclou com a experiència en aquesta segona lògica.

Aquest moviment dels professionals i dels centres caracteritzat pel desig de comprendre la conducta com a signe (Rueda, 2009) no ha estat ni rectilini ni uniforme i està, no cal dir-ho, inacabat. Des dels inicis s'ha treballat a partir d'estratègies fonamentades en el vincle entre persones i institucions. El vincle i el reconeixement de l'altre és el que ha donat sentit a aquesta experiència.

2. LA LòGICA DE LA CONSTRUCCIÓ DE CASOS

Entenem, doncs, la construcció de casos com a eina del treball en xarxa, que deu la seva orientació a la psicoanàlisi (Ubieta, 2009). Des d'aquesta orientació la construcció del cas forma part de l'es-

sència mateixa de la seva intervenció, és a dir, fer sorgir la singularitat irreductible, fixant-se en element que particularitza a cada subjecte en la seva diferència, incloent la sorpresa i l'inesperat. El que "implica reconèixer de la manera més rigorosa possible l'univers simbòlic del subjecte... per extreure la gramàtica i les lleis que el regeixen..." (Miller, 2001).

En una construcció de casos han de fer nus tres dimensions:

- El desig dels que intervenen en el cas d'anar més enllà del que es veu i d'estar disposats a explorar les impossibilitats. En aquest sentit podem dir que el desig fa de límit a la impotència.
- La suposició que darrere del que cada persona fa, hi ha un subjecte que pateix, la qual cosa no impedeix de cap manera fer-se responsable del que diu i del que fa.
- El desig i la suposició d'un subjecte que pateix, permet extreure conseqüències pragmàtiques sobre el que serà la lògica de la intervenció: actes veritables. Un acte veritable és un acte orientat, que es distancia de les mirades que cronifiquen i/o deixen caure.

És en el nus entre aquests tres elements, desig, subjecte i acte,

on es troba la dimensió ètica en tota intervenció educativa i social.

La Construcció de Casos en l'àmbit educatiu és un espai de conversa buscant la particularitat de l'alumne del que es tracta. És, doncs, una experiència de no-saber compartit; el que suma no és el que cadascú sap, sinó el que no sap, el que implica la "construcció d'un nou saber compartit" (Díaz, 2008).

Representa, doncs, un temps per comprendre, previ al moment de concloure sobre les accions i les estratègies a realitzar fora de la urgència i del pronòstic. Un element clau és la corresponsabilitat de tots els agents implicats, fugint de la culpabilització de l'altre (l'altre servei, l'altre professional, per descomptat la família, no fa el que toca) i de la visió de l'especialista com el que ha de resoldre i orientar. Un parany que cal esquivar, perquè l'especialista que sap el que cal fer, molt aviat serà destronat i per tant s'ha d'acreditar que tampoc ell sabia i en conseqüència que no hi ha res a fer.

Aquest model d'intervenció permet crear noves estratègies, més enllà de les solucions estàndards, que cal concretar en acords que cal registrar per escrit per poder revisar-ne periòdicament els resultats.

3. LA CONSTRUCCIÓ DE CASOS. L'OPORTUNITAT DE LA TRANSICIÓ EP-ESO

La intervenció des de la institució escolar ha d'estar sempre orientada des de la comprensió dels elements presents en la conducta. Així, és essencial reparar, restablir les relacions de vinculació i confiança per possibilitar qualsevol acció educativa, atorgar un lloc particular i digne en la institució i en el desig dels seus professionals. En aquest punt és on s'emmarca la present experiència: conèixer i donar un lloc particular, possible i digne a l'Institut als nois i noies amb dificultats greus del desenvolupament i/ o de la conducta ja identificades a la Primària i planificar la seva entrada a l'ESO. Es tracta de donar un lloc i una acció educativa possible i digna, amb l'objectiu d'acompanyar la seva trajectòria ajudant a posar paraules als actes i a l'angoixa, a respondre poc a poc del que li passa. Aquestes seran les condicions preliminars a qualsevol aprenentatge.

L'inici de l'ESO és un moment de transició on cal reflexionar sobre els processos que han aparegut a l'EP: els malestars i les condicions de desenvolupament de l'alumne, el saber i les vivències dels professionals, les accions que s'han portat a la pràctica. És el moment de repensar conjuntament el lloc i les intervencions que es poden oferir en un entorn nou que ha de representar una oportunitat en la construcció subjectiva de l'alumne.

Els casos van ser elegits entre nois que plantejaven dificultats tant en l'àmbit de la conducta, com en l'àmbit de l'aprenentatge. Es tracta que el traspàs no sigui un acte burocràtic, sinó que el centre de Secundària sàpiga que rep una persona a qui li passen coses que poden ser tractades encara que amb dificultats, que conegui les intervencions ja fetes en la trajectòria escolar; unes que han funcionat i altres que no. Es busca traspassar un desig pel nou alumne, per promoure un vincle possible, condició de tota intervenció.

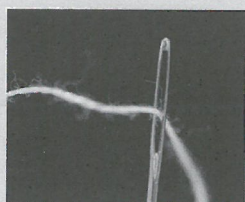
Com comença aquest treball en concret? Per un costat, partim de l'experiència prèvia d'alguns professionals sobre la construcció de casos com a mètode de treball (Vilà, 2007). D'una altra banda, s'ofereix la possibilitat -des del Grup de Treball sobre el TC/TGD en el Baix Llobregat-, de rebre un assessorament per iniciar intervencions a la zona, d'altra banda, des de l'EAP, ja s'havia fet un treball de sensibilització i formació prèvia dels centres. Des d'aquesta orientació, es cerca la corresponsabilitat i el recolzament de diferents agents: tots els centres de Primària i Secundària d'Esparreguera[1], l'EAP B-26 de Martorell, la Inspecció d'Educació del Baix Llobregat, el CSMIJ de Martorell, i Serveis Socials d'Esparreguera, amb el suport d'un assessor extern. La funció de l'acompanyant extern no és la d'un supervisor, ni la de l'expert que sap, sinó la del qui tracta de mobilitzar el desig dels intervinents, de garantir la producció d'un saber i que els acords siguin posats en marxa i revisats. Un altre element determinant, sens dubte, en tot aquest treball va ser el suport i confiança de la Direcció Territorial d'Ensenyament al Baix Llobregat.

La finalitat de l'experiència era promoure la conversa entre professionals de diferents disciplines per construir la narració de la història de l'alumne. En aquesta conversa s'interpreta i s'introdueixen elements de comprensió sobre la naturalesa del malestar de l'alumne, el que permet fer hipòtesis i proposar la direcció i el tipus d'intervencions més adequades (veure quadre 2).

L'experiència s'organitza a partir d'una primera sessió conjunta de tots els agents implicats, amb intenció formativa: compartir alguns elements del mateix discurs, clarificar els principis vertebradors del marc conceptual, i entendre aquell espai com un temps per comprendre.

Un cop feta aquesta primera sessió formativa, es van començar a treballar els casos, a partir dels relats elaborats pel centre de Primària on estava escolaritzat l'alumne. S'acompanyava l'exposició d'unes qüestions per fer una anàlisi individual dels aspectes essencials del cas i possibles propostes d'intervenció en el propi context (veure quadre 3).

CONTRUCCIÓ DE CASOS: CONDICIONS DE LES PROPOSTES

Respecte el procés E/A	Considerant l'escola com un àmbit de desenvolupament
Disponibilitat per l'aprenentatge	Consentiment d'algunes propostes funcionals, motivació. Activitats i clima
Subjectivació del propi malestar i els elements que el generen	Acolliment i contenció del malestar. Ajudar a pensar. Respecte.
Vinculació personal	Confiança, conversa . Rol acompanyament.
Assumir progressivament la responsabilitat sobre els propis processos. Acceptar ajuts, compartir coneixements...	Responsabilitat i sensibilitat Proposar reptes abordables, comprensió pedagògica. Seguretat i estabilitat

(Quadre 2. Punts de referència per planificar les propostes d'intervenció.)

CONTRUCCIÓ DE CASOS: ELEMENTS A TREBALLAR

Moment actual	Descripció dels fenòmens que preocupen. Variacions entre entorns.
L'història	Inici, evolució, variacions al llarg del temps. Persones i institucions significatives.
Narratives	Narratives compartides i diferents. Valoracions segons entorns i persones.
Amb què comptem?	Entendre i interpretar la naturalesa del malestar. Factors de protecció i vulnerabilitat.
Hipòtesis	Explicacions de cada professional. Explicacions que compartim i construïm.
Perspectives, propostes	Modificar mirades. Plantejar-nos objectius, actuacions, acords, responsabilitats, seguiment...

(Quadre 3. Fases del procés de la construcció del cas.)

Els efectes d'aquesta experiència es poden agrupar en dos camps: sobre els casos i sobre els professionals i serveis que intervenen.

En relació als casos, s'ha observat en tots ells, que un canvi en la mirada dels tutors i professors sobre els actes de l'alumne, produeixen algunes rectificacions. Això es va produir fins i tot ja en l'últim trimestre de la primària.

De la mateixa manera, construir i compartir la idea que no tot l'alumne està pres per la conducta que pertorba, pel fracàs escolar o per tal o qual diagnòstic que nomena el seu ser, va facilitar el desig d'establir un vincle amb cada un d'ells, i en conseqüència

afavorir el consentiment a l'aprenentatge.

En l'àmbit dels professionals i serveis s'observen efectes de tipus formatiu (estratègies per pensar altres casos que presentin qüestions similars, estratègies per pensar i intervenir en qualsevol cas en què hagin diversos professionals implicats) i efectes sobre el treball en xarxa (construcció d'arguments i d'un discurs comú, -no standard-, construcció d'una xarxa de confiança entre dispositius i dins dels dispositius mateixos, que afavoreix el llaç i per tant la millora la intervenció).

Durant el procés de valoració de l'experiència, els participants van expressar alguns dels efectes que havien experimentat (veure quadre 4).

Què consideren que ha aportat aquest treball als que hi han participat?

- Creixement professional i incorporació de criteri, possibilitat de comprensió de la conducta com a demanda, interrogació sobre la pròpia experiència.
- Desig de donar un lloc als nois i a les seves famílies.
- Recerca de fórmules per portar a terme totes les propostes que s'han plantejat: noves formes d'intervenció, noves mirades, nous models i lectures de l'encàrrec educatiu.
- Cert moviment en el si de les institucions implicades. Aquest treball no ha estat indiferent, és important que els Equips Directius s'hi sentissin implicats.
- Recolzament i reconeixement generalitzat: dels centres, la Inspecció, la DTBLL, SM, molt important en l'estructuració i sostenibilitat de la pràctica.
- Coneixement i vincle entre els professionals, sensació de proximitat i acompanyament.
- Consens dels professionals en què l'important no és la tàctica, sinó poder compartir discurs. Principis per orientar la pràctica, més enllà de les diverses estratègies particulars.

(Quadre 4. Algunes impressions manifestades pels participants en l'experiència de construcció de casos.)

4. SITUACIÓ ACTUAL. PERSPECTIVES DE FUTUR

Cal dir, per finalitzar, que al punt on ens trobem no hem arribat sense dificultats. Darrera de qualsevol intervenció hi ha sempre un treball previ, llarg i continuat; obstacles, també molts i sòlidament estructurats, malestars, decepcions... Per a poder avançar cal no esperar grans fites, sinó treballar des de l'oportunitat, sense garanties, posant-hi desig però comptant amb el fracàs com un escenari en ocasions més que possible.

Entenem aquesta com una modalitat de treball que vol anar a contracorrent de la fragmentació d'una època com la nostra, marcada per l'individualisme ferotge, la soledat del professional i la pressió per cercar solucions simples i immediates. En la construcció de casos, es tracta de posar límit a la deriva en què, en ocasions, els nens i adolescents en risc d'exclusió circulen entre les diferents institucions familiars, socials, educatives, i de salut mental. Es tracta també de promoure la formació, la reflexió sobre la pràctica professional, apropant i fent coherents les etapes educatives, les maneres d'entendre, les maneres de buscar oportunitats de millora en el pas d'Educació Primària a ESO.

Es tracta en definitiva d'un experiència ètica, ja que posa al centre la subjectivitat i no l'estadística i el protocol. L'ètica no defuig les complicacions del subjecte.

Nota:

[1] Ens referim a les Escoles: Estel, El Puig, Mare de Déu de la Muntanya, Montserrat, Pau Vila, Roques Blaves, Taquígraf Garriga i als Instituts El Cairat i El Castell.

Referències Bibliogràfiques

- Díaz, E. (2008) *Los intratables de la conducta*, en *Freudiana* 54, 111-115.
- Díaz, E., Gasch, B. (2010). *Las adolescencias como cuestión*
<http://www.osamcat.cat/cat/Publicacions/Articles/Adolescencias.pdf>.
- Freud, S (1914). *Contribuciones al simposio sobre el suicidio*. Madrid: SR, vol 21.
- Freud, S (1914) *Sobre la psicología del colegial*. Madrid: AE, vol.13,
- Lacan, J. (1971) *El tiempo lógico y el aserto de certidumbre anticipada. Un nuevo sofisma*. En *Escritos*, 1. Buenos Aires : S.XXI Editores.
- Miller, J.-A. (2001), *El ruiseñor de Lacan. Conferencia inaugural del ICBA, Del edipo a la sexualidad*. Buenos Aires: Paidós,
- Milner, J.C. (2003). *Les penchants criminels de l'Europe démocratique*. Paris : Verdier.
- Rueda, F (2009), "Construcción del caso y discurso psicoanalítico", en *Cuadernos de Psicoanálisis. La construcción del caso*, 31, 59-62.
- Ubieto, J.R. (2009). *El trabajo en red. Usos posibles en Educación, Salud Mental y Servicios Sociales*, Barcelona: Gedisa.
- Vilà, F., Bolea, E., Gallardo, A., Adroher, O. (2007). *Els trastorns de la conducta a l'escola*. Barcelona: Departament d' Educació.

Bibliografia Complementària.

- Aichhorn, A. (2006). *Juventud desamparada*. Barcelona: Gedisa.
- Bauman, Z. (2007). *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona: Arcàdia.
- Cárcel, E. (2002). *El trabajo por proyectos: una experiencia que favorece la comunicación*. Barcelona: Seminari de Llengües i Educació.
- Díaz, E. i Vilà, F. (2009), "Variaciones de la práctica a varios con adolescentes

excluidos del orden educativo", www.observatoriopsi.com.

Dubet, F. (2005): *El declive de la Institución. Profesionales, sujetos e individuos en la modernidad*. Barcelona: Gedisa Punto Crítico.

Freud, S. (1988) : *El malestar en la cultura*. Buenos Aires: Amorrortu, 21.

Izcovich ,M. (2006): *Tiempo de transformación*. Barcelona: Síntesis.

Lacadee, P. (2003). *Le malentendu de l'enfant*, París: Editions Payot Lausanne.

Lacadee, P. (2010). *El despertar y el exilio. Enseñanzas psicoanalíticas sobre la adolescencia*. Madrid: Gredos.

Lacan, J. (2006). *Seminario X: La angustia*. Buenos Aires: Ed. Paidós.

Lacan, J: (1988) *Dos notas sobre el niño. Intervenciones y textos 2*. Buenos Aires: Manantial.

Laurent, E. (1999) *Parejas de hoy y consecuencias para los hijos en Carreter 2*.

Pennac, D. (2008)., *Mal de Escuela*. Barcelona: Mondadori.

Tizio, H. (2003): *Reinventar el vínculo educativo: aportaciones de la Pedagogía Social y del Psicoanálisis*. Barcelona: Gedisa.

Winnicott, D. W. (1981) *La Tendencia Antisocial. Escritos de Pediatría y Psicoanálisis*. Barcelona: Laia.

